

УДК 598.2 (092) Талпош

М. А. КРИЖАНОВСЬКА, Н. В. МОСКАЛЮК, Л. О. ШЕВЧИК

**ПАМ'ЯТІ ВІДОМОГО ОРНІТОЛОГА, ПЕДАГОГА І НАТУРАЛІСТА –
ТАЛПОША ВАСИЛЯ СТЕПАНОВИЧА (до 80-річчя від дня народження)**

ТАЛПОШ ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ

Є імена і постаті, які ввійшли до світової науки, однак, є й ті, які більше відомі певній науковій спільноті або окремому колу людей, проте кожний з них так чи інакше робить свій внесок у її розвиток. Одним із видатних орнітологів Західної України був Талпош Василь Степанович (24.04.1938 р – 30 грудня 2006 р).

Василь Степанович мав гарну наукову школу. Серед його вчителів були видатні науковці: Комендар В. І. (ботанік, доктор біологічних наук, професор Ужгородського державного університету, а згодом Національного університету «Кієво-Могилянська академія»), І. І. Коліушев (зоолог), К. К. Фасулаті (автор унікальних методичних розробок по збору, фіксуванню, обробки та зберіганню матеріалів фауни безхребетних тварин).

Все життя набуті знання Талпош В.С. віддавав студентам, спочатку на посаді наукового співробітника та виконуючого обов'язки завідувача зоологічного музею Ужгородського

університету, старшого викладача кафедри зоології Кременецького педагогічного інституту, а відтак, доцента кафедри зоології Тернопільського державного педагогічного інституту.

Знаний в Україні орнітолог, талановитий вчитель – Талпош Василь Степанович – залишив яскраві сторінки наукових праць, що і сьогодні важливі для вчених чи для тих, що починаючи працювати на орнітологічній ниві, дбає про збереження природи рідного краю.

В травні 1969 р. Василь Степанович захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності 097-зоологія на тему «Птицы Закарпатской низменности» [4].

Матеріалом для дисертації послужили спостереження автора, що проводилися упродовж 1960-1968 рр., а також фондові колекції Зоологічного музею та кафедри зоології Ужгородського університету, Закарпатського обласного краєзнавчого музею, кафедри зоології Кременецького педінституту, де було переглянуто 500 шкірок і опудал птахів. Паралельно Талпошем В. С. проводилися спостереження у Карпатах. У ході проведення польових досліджень було обстежено 518 гнізд, виміряно та зважено 472 яйця, проаналізовано вміст 802 шлунків і 760 палеток. В процесі наукового дослідження була зібрана колекція птахів, яка налічувала понад 600 тушок.

Він перший досліджував птахів в урбанізованому середовищі Закарпатського регіону, а саме, птахів деяких населених пунктів Закарпатської низовини (міста Мукачево, Ужгород, Виноградово та ряду сіл). Велику увагу дослідник приділяв вивченню птахів густозаселених територій Закарпатської низовини [15], детально описав сезонні коливання чисельності птахів досліджуваного регіону.

В. С. Талпош відмічав, що вже в 20-30-х роках минулого століття в урочищі Чорний Мочар було багато водолюбних птахів, таких як: широконоска (*Anas clypeata*), косар (*Platalea leucorodia*), сіра качка (*Anas strepera*), сирій гусак (*Anser anser*), велика (*Ardea alba*) та мала біла чаплі (*Egretta garzetta*), чорна крячка (*Chlidonias niger*), шилохвіст (*Anas acuta*), ходулочник (*Himantopus himantopus*) і журавель сирій (*Grus grus*). Також недалеко від урочища були відмічені скупчення білощокої крячки, іноді бачили рожевого пелікана (*Pelecanus onocrotalus*) [1].

Досить цікавими були праці, присвячені вивченню екології чайки звичайної (*Vanellus vanellus*) як на Заході, так і на усій території України. Власне Василь Степанович виявив чайку звичайну в долині р. Серет, на ставку біля с. Ренів Зборівського р-ну, Тернопільської області [14].

Велику кількість своїх досліджень В. С. Талпош приділяв вивченню фауни Тернополя і його околиць [6, 8, 10]. До 1998 року в місті Тернополі зареєстровано 194 види птахів, які належать до 20 родів, 47 родин, 17 рядів. Орнітолог стверджував, що найбільш широко в регіоні представлені птахи ряду Горобцеподібні (*Passeriformes*) – 90 видів, Гусеподібні (*Anseriformes*) – 26 видів, Сивкоподібні (*Charadriiformes*) – 20 видів і Соколоподібні (*Falconiformes*) – 13 видів [8]. Найбільш чисельні види гніздової фауни міста Тернополя: сизий голуб (*Columba livia*), міська ластівка (*Delichon urbicum*), сіра мухоловка (*Muscicapa striata*), зяблик (*Fringilla coelebs*), хатній горобець (*Passer domesticus*). Рідкісними видами, які поширені в околицях міста, науковець, за результатами проведених досліджень, вважав: синьгу (*Melanitta nigra*), морянку (*Clangula hyemalis*), скопу (*Pandion haliaetus*), поморника короткохвостого (*Stercorarius parasiticus*), синицю білу (*Cyanistes cyamus*) [10]. В околицях міста Тернополя Василь Степанович спостерігав і досліджував гірську пліску (*Motacilla cinerea*), гніздування якої виявив в каньйоні р. Стрипа [7], а також описував зимування білого лелеки на торфовищі заплави р. Серет [6].

У науковому доробку Василя Степановича багато посібників, понад 150 наукових публікацій з біології птахів та інших хребетних тварин.

У 2000 році Талпош В. С. публікує розрахований на студентів біологічних факультетів та неспеціалізованих закладів, які вивчають навчальну дисципліну «Зоологія», вчителів біології, учнів, читачів, які цікавляться біологією словник-довідник «Зоологія. Поняття. Терміни» [2]. Видання містить понад 2000 термінів і понять з різних галузей зоології та комплексних біологічних наук, етимологію іншомовних термінів, іменний покажчик і спрощену класифікацію тваринного світу. Зміст довідника ілюстровано 150 рисунками.

Неабиякі художні здібності відомого вченого були реалізовані під час підготовки до друку наочних посібників «Птахи міст і сіл України» (2006) [3, 9]. Серед великого різноманіття тварин, поширених в Україні, особливе місце належить птахам. Вони мешкають майже в будь-якому куточку природи і всюди є дуже помітними. Представлені комплекти наочності «Птахи міст і сіл України» пропонує 32 та 40 кольорових малюнків (відповідно) із зображенням птахів і супровідними текстами. На кольорових малюнках зображено дорослих птахів. Тексти містять інформацію про особливості голосу, зовнішнього вигляду пернатих (розміри та будова тіла, забарвлення). Орнітолог описує характер поведінки, типові звички, розповсюдження, спосіб життя, роль в природі та значення птахів в житті та господарській діяльності людини. Назви птахів наведено українською, російською і латинською мовами. Посібники підготовлені для вчителів біології, вчителів початкових класів, студентів, батьків і любителів птахів.

Надзвичайно плідною була наукова співпраця Василя Степановича з доцентом кафедри зоології Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя Марісовою І. В. В результаті співпраці написаний польовий визначник «Птахи України» (нагороджений 1984 році, дипломом ВДНГ СРСР) [11]. У визначнику подано основні діагностичні ознаки і короткий систематичний опис зареєстрованих в Україні птахів, а саме прописані характерні риси зовнішньої будови, особливості поведінки, голоси 367 видів птахів. Визначник містить дві тісно пов'язані між собою складові: кольорові рисунки із зображенням усіх видів птахів, зареєстрованих в Україні і текст з описами їх. Кольорове зображення птахів та опис дають змогу визначити кожний конкретний вид безпосередньо в польових умовах без вилучення їх із природи. Крім видової характеристики визначено і описано вищі таксони – роди, родини і ряди – птахів. У визначнику наведено алфавітні покажчики українських, російських і латинських назв видів із зазначеними поруч порядковими номерами.

Визначник підготовлений для студентів біологічних спеціальностей університетів і педінститутів, вчителів загальноосвітніх шкіл, наукових працівників, забезпечуючи ознайомлення читачів з багатством світу пернатих, залучення нових сил до благородної справи охорони природи.

У співпраці з доцентом Майхруком М. І. Василь Степанович видав «Визначник для учнів початкових класів», що вийшов у видавництві Навчальна книга – Богдан у 2008 році [12]. Визначник містить відомості про понад 370 видів тварин, поширених на території України. Довідковий матеріал про особливості будови тіла, розвитку та способу життя безхребетних тварин, риб, земноводних, плазунів, птахів і ссавців згруповано у сім розділів за біотопами розселення їх: «Тварини міст і сіл», «Тварини лісу», «Тварини луків», «Тварини прісних водойм», «Морські тварини». Інформацію про мешканців поля й городу подано у двох розділах: «Корисні тварини поля та городу» і «шкідники поля та городу». Опис тварин в кожному розділі систематизовано за класами, а назви видів наведено в алфавітному порядку. Матеріал викладено зрозуміло й доступно. Майстерно виконані кольорові ілюстрації значно полегшують визначення тварин та розпізнавання їх у природі. Визначник написаний на високому науковому рівні, призначений для учнів початкових класів, учителів, батьків та всіх, кого цікавить тваринний світ рідного краю.

Фундаментальними результатами творчої діяльності Талпоша Василя Степановича були довідники: «Фауна хребетних Тернопільської області» (1998) [5] – у співавторстві доцента кафедри зоології Пилявським Б. Р. та одноосібно – «Рідкісні та зникаючі хребетні західних областей України» (1996) [13]. Ці довідники – одні з перших зведень щодо фауни хребетних Тернопільської області та Західної України, написані на основі багаторічних польових досліджень та аналізу зоологічної літератури. Авторами описано видовий склад круглоротих, риб, земноводних, плазунів, птахів і ссавців, зареєстрованих в період з другої половини XIX ст. до кінця XX ст. У довідниках вміщено список хребетних, занесених до останнього видання Червоної книги України (1994), Європейського Червоного списку тварин (1991), які знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі, і список видів, які зникли на території України в історичний період (Чорний список). Довідники цікаві для студентів біологічних спеціальностей, вчителів-біологів, натуралістів аматорів, учнів і мислителів тощо.

Особливу увагу В. С. Талпош приділяє характеристиці класу Птахи (Aves) як найбільш чисельній і різноманітній групі хребетних тварин Тернопільщини, серед яких в межах області зареєстровано 283 види, що належать до 153 родів, 59 родин, 19 рядів. На думку Василя Степановича на Тернопільщині гніздяться 161 вид птахів, а саме – осілі та пролітні, 98 видів – представників лісового комплексу, 69 – водолюбних птахів. В степовій зоні виявлено 13 видів та 12 – мешканців населених пунктів області. Всі вони детально описані та ілюстровані. У довіднику наведено перелік хребетних тварин занесених до Червоної книги України (ЧКУ, 1994) і Європейського Червоного списку тварин (ЄЧСТ), що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі (1991). Серед них беркут *Aquila chrysaetos* L. 1758, дрохва *Otis tarda* L. 1758. У примітках автори знайомлять нас з категоріями тварин, занесених до Червоної книги України (ЧКУ, 1994), наводять перелік видів хребетних, які зникли на території України в історичний час (Чорний список): куріпка біла *Lagopus lagopus* L. 1758, тонкодзьобий кроншнеп *Numenius tenuirostris* Vieillot, 1817.

Василь Степанович плідно займався громадською роботою в межах діяльності орнітологічного товариства. 2 лютого 1984 р. він став головою оргкомітету Першої робочої наради орнітологів західних областей України, що відбулася на кафедрі зоології ТДПІ. Ця нарада сприяла розвитку аматорського орнітологічного руху на заході України. Тоді ж з його ініціативи виник регіональний банк гнізд птахів заходу України, що переріс у «Банк даних про гнізда і кладки птахів України».

Все своє життя Василь Степанович Талпош проводив об'ємні глибокі дослідження, а результати його праці послужили і ще послужать базою для активізації орнітологічних досліджень ще не одного покоління молодих науковців.

У листопаді 1987 року Василь Степанович був нагороджений медаллю «Ветеран праці».

Нехай зерна праці, духовності і мудрості, посіяні Василем Степановичем проростуть у поколіннях його учнів та відгукнуться душевною теплотою у серцях вдячних нащадків.

1. Луговой А. Е. Птицы урочища Черный Мочар после его мелиорации (Закарпатская область) / А.Е. Луговой, В.С. Талпош // Орнитология. — М., 1968. — Вып. 9. — С.238—242.
2. Талпош В. С. Зоология. Поняття. Терміни: словник довідник / В.С. Талпош. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. — 239 с.
3. Талпош В. С. Птахи лісів України: навчальний посібник / В. С. Талпош — Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2012. — 12 с.
4. Талпош В. С. Птицы Закарпатской низменности: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. биол. наук: спец. 097-зоология / Талпош В.С. — Киев, 1969. — 22 с.
5. Талпош В. С. Фауна хребетних Тернопільської області: довідник: (риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці) / Талпош В. С., Пилявський Б. Р. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1998. — 80 с.
6. Талпош В. С. Зимовка белого аиста в окресностях Тернополя / В.С. Талпош // Весник зоології. — 1986. — № 6. — С. 80.
7. Талпош В. С. О гнездовании горной трясогуски на Подилии. Авифаунистические заметки / В.С. Талпош // Орнитология. — М.: изд-во Московского у-та, 1990. — Вып.24. — С. 163.
8. Талпош В. С. Орнітофауна міста Тернополя. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: статті / В.С. Талпош. — Тернопіль «Економічна думка», 1998. — С. 216—219.
9. Талпош В. С. Птахи міст і сіл України: навчальний посібник / Талпош В. С. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2012. — 12 с.
10. Талпош В. С. Птахи населених пунктів закарпатської низовини / В.С. Талпош // Вестник зоології. — 1974. — № 4. — С. 16—22.
11. Талпош В. С. Птахи України: польовий визначник / Марісова І. В., Талпош В.С. — К.: «Вища школа», 1984. — 183 с.
12. Талпош В. С. Птахи України: Визначник для учнів початкових класів / Майхрук М. І., Талпош В.С. — Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2008. — 210 с.
13. Талпош В. С. Рідкісні та зникаючі хребетні західних областей України: види, занесені до Червоної книги України / Талпош В. С. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 1999. — 136 с.
14. Талпош В. С. щодо екології чайки звичайної в Закарпатських областях України / В.С. Талпош // К: «Наукова думка», 1976. — № 6. — С.18—23.
15. Талпош В. С. Редкии виды птиц в окресностях Тернополя. Орнитологические заметки / В.С. Талпош, М.И. Майхрук // Вестник зоології. — 1986. — № 6. — С. 80.

M. A. Kryzhanovska, N. V. Moskaliuk, L. O. Shevchyk
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

TRIBUTE TO A DISTINGUISHED ORNITHOLOGIST, PEDAGOGUE AND NATURALIST –
VASYL STEPANOVYCH TALPOSH (HONORING HIS 80TH BIRTHDAY)

April 2018 marks the 80th birthday anniversary of V.S. Talposh, a well-known Ukrainian scientist, pedagogue, naturalist, and one of the outstanding ornithologists of Western Ukraine.

At the beginning of his career, V.S. Talposh held a position of a research fellow and acting head of the Zoological Museum of Uzhhorod University, then worked as a senior lecturer of the Zoology Department of Kremenets Pedagogical Institute, and as an associate professor of the Zoology Department of Ternopil State Pedagogical Institute.

His scientific legacy comprises a variety of works that are very important for scientists today and those starting to work in the field of ornithology and striving for preservation of the nature of the native land.

V.S. Talposh was the first to explore birds in the urbanized environment of Transcarpathian region, namely the birds in several populated areas of Transcarpathian Lowland (cities of Mukachevo, Uzhhorod, Vynohradovo and several villages).

His works on the issues of ecology of lapwings (*Vanellus vanellus*) in the West of Ukraine are of considerable interest. Vasyl Talposh was the one to discover this species in the valley of the Seret River, on the pond near the village of Reniv in Zboriv district of Ternopil region.

Besides, the scientist did an extensive study of birds inhabiting densely populated territories of Transcarpathian Lowland, and carried out a thorough research of seasonal fluctuations of birds in the region. Another subject of his study was the fauna of Ternopil and its suburbs.

All in all, Vasyl Talposh authored over 150 scientific publications on the biology of birds and other vertebrates, two species reference books, and a great number of scientific manuals. He is also famous for his collection of aids “Birds of cities and villages of Ukraine” (2006).

Vasyl Talposh was fruitful in doing his public activities within the framework of ornithologist society. In February 2, 1984 he became the head of the organizing committee of the First working meeting of ornithologists of the Western regions of Ukraine that took place at the Zoology Department of Ternopil State Pedagogical University. The meeting facilitated the development of the amateur ornithology movement in the West of Ukraine. At the same time, he initiated the foundation of the regional bank of birds’ nests of the West of Ukraine that grew into the data bank concerning the birds’ nests and egg laying in Ukraine. In November 1987 Vasyl Talposh was awarded the medal “Veteran of Labour”.

Throughout all his life, Vasyl Talposh conducted scientific research and the results of his work serve the foundation for prospective scientists.

Key words: lecturer, scientist, evolutionist, taxonomist, ornithologist